

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ОПИНИЛИСЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ, В УМОВАХ ЦЕНТРУ РЕАБІЛІТАЦІЇ

У статті розглядаються поняття «центри реабілітації» та «неповнолітні, які опинилися в складних життєвих обставинах». Обґрунтовано та схарактеризовано сутність, напрями та специфіку організації соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх в умовах центру реабілітації. У представленій статті розкрито етапи індивідуальної програми соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах, та з'ясовано особливості її складання. Визначено форми й методи роботи, що доцільно застосовувати у програмі соціально-педагогічної реабілітації з неповнолітніми в центрах реабілітації.

Ключові слова: неповнолітні; складні життєві обставини; центри реабілітації; соціально-педагогічна реабілітація; програма соціально-педагогічної реабілітації.

Постановка проблеми. Проблема соціального захисту та соціально-педагогічної допомоги неповнолітнім, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО) через неналежне виконання батьками своїх обов'язків, усе більше набуває актуальності в сучасній країні. При цьому, неповнолітні особи в багатьох випадках позбавлені можливості самостійно отримати певні послуги, звернутися за допомогою та захистом власних прав. Дана проблема пов'язана з віковими межами неповнолітніх або недостатньою освіченістю та поінформованістю дітей, щодо закладів, які надають допомогу й захищають їх права.

Саме тому для виконання таких функцій, як формування знань і вмінь орієнтуватись у правах та обов'язках, отримання освіти й розвиток самостійності в життєвому самовизначенні, в Україні створюються соціально-реабілітаційні центри, кризові центри, центри реабілітації та соціально-психологічної допомоги для неповнолітніх.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема соціально-педагогічної реабілітації дітей знайшла відображення у численних працях соціологів і педагогів. Її досліджували такі науковці, як І. Зверєва [9], О. Безпалько [1], А. Рижанова [4], В. Бех [2], М. Лукашевич [2], М. Туленков [2], З. Шевців [12], В. Теслюк [11]. Роботи С. Пальчевського [5], А. Суханової [10], Є. Пліско [6] присвячені проблемі діяльності центрів реабілітації.

Проте проблема соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих обставинах, в умовах центру реабілітації недостатньо висвітлена науковцями.

Мета статті – визначити особливості процесу соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх, які опинилися у складних життєвих, в умовах центру реабілітації.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства України центри реабілітації – це заклади, що створюється для тривалого (стаціонарного) або денного перебування дітей, з метою надання їм комплексної соціальної, психологічної, педагогічної, медичної, правової та інших видів допомоги й соціальної підтримки. До закладу приймаються неповнолітні, які опинились у складних життєвих обставинах та не в змозі подолати їх самостійно, які залишилися без постійного місця проживання та засобів для існування; діти, які втратили сімейні, родинні та інші позитивні соціальні зв'язки; неповнолітні, які стали жертвами насилля в сім'ї; діти, батьки яких не можуть забезпечити належного утримання та догляду за дитиною [7].

Неповнолітні, які перебувають у центрі, мають можливість отримати кваліфіковану допомогу від психолога, соціального педагога та медичного працівника, а час, який діти перебувають у закладі, максимально використовується для реабілітаційної роботи, соціальної адаптації та правової підтримки [4].

Так, С. Пальчевський визначив дві основні функції, що реалізують у своїй діяльності центри соціально-психологічної реабілітації: це «надання тимчасового притулку тим, хто його потребує; вирішення подальшої долі юних жертв несприятливих умов соціалізації з урахуванням усієї сукупності обставин у кожному конкретному випадку» [5, 394].

Спеціалісти центру в роботі з дітьми, які опинились у СЖО, проводять розгалужену діяльність, що можна представити в декількох основних напрямках роботи:

-діагностування соціально-психологічних особливостей дитини з метою оцінки її психоемоційного стану. Важливо зазначити, що саме за результатами первинного діагностування розробляється індивідуальна програма реабілітації дитини та визначаються напрями допомоги;

- процес соціальної, психологічної, педагогічної реабілітації, що передбачає здійснення заходів, спрямованих на корекцію емоційного стану дитини, формування особистісних якостей, які сприятимуть інтеграції дитини в суспільство, оволодінню нею вміннями й навичками самообслуговування, правилами поведінки та спілкування з оточуючими;

- аналіз соціальних та емоційних зв'язків дитини із сімейним і найближчим оточенням, проведення соціально-психологічної реабілітації, спрямованої на налагодження взаємовідносин із близькими;

- соціально-медична реабілітація – передбачає проведення комплексу заходів, спрямованих на покращення здоров'я дитини, зокрема проведення корекції психічного стану та інформаційно-просвітницької роботи з питань здорового способу життя.

Таким чином, підсумовуючи викладене вище, можна дійти висновку, що центри реабілітації здійснюють соціальний захист, надають комплекс

соціальних послуг і соціально-педагогічну підтримку дітям, забезпечуючи соціальну адаптацію, реабілітацію, корекцію й виховання неповнолітніх.

Проведений аналіз досліджень І. Зверевої [9], О. Безпалько [1], В. Беха [2], М. Лукашевича [2], М. Туленкова [2], А. Рижанової [4], В. Теслюка [11], З. Шевців [12] дозволив визначити поняття «реабілітація» як процес, спрямований на відновлення порушених функцій організму, здібностей, соціальних відхилень, порушених зв'язків з метою підготовки індивіда до фізичної, інтелектуальної, психічної або соціальної діяльності та повернення його у суспільне життя. У свою чергу, соціально-педагогічну реабілітацію науковці розглядають як систему, яка забезпечує відновлення порушених зв'язків і відносин або, як комплекс заходів, спрямованих на відновлення природного потенціалу та соціального досвіду дитини, розвиток її морального, психічного, фізичного стану.

Спираючись на думку А. Малько [4], С. Пальчевського [5], А. Суханової [10], можна стверджувати, що саме процес соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх є одним із провідних напрямів діяльності центрів реабілітації та центрів соціально-психологічної допомоги.

У зв'язку з цим, вважаємо необхідним розглянути систему організації процесу соціально-педагогічної реабілітації в умовах центру, що, у свою чергу, надасть можливість спроектувати етапи діяльності в реальній програмі реабілітації неповнолітніх.

Цілком погоджуємося з думкою Є. Пліско [6], що процес реабілітації вихованців в умовах центру реабілітації можливий за умови організації єдиного реабілітаційно-виховного простору, що передбачає всебічне вивчення особливостей дитини, її звичок, здібностей, індивідуальних особливостей, які проявляються в розумовій, психічній, фізичній діяльності, а також умов життя, що вплинули на формування характеру, особливості поведінки дитини. Проте, діти, які потрапили до центру реабілітації, по різному ставляться до процесу реабілітації, не завжди усвідомлюють необхідність розвивати свої здібності, змінюватися у кращу сторону. Як зазначає автор, процес реабілітації залежить від рівня суб'єктивної готовності вихованця до прийняття заходів виховного впливу, до самовиховання та самореалізації.

Так, процес соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх можна представити у три основні етапи. Першим етап соціально-педагогічної реабілітації є діагностичний, що передбачає збирання всієї інформації про дитину та її середовище, обробка цієї інформації з метою визначення психічного стану, виявлення проблеми дитини та її потреб, на підставі чого складається соціально-психологічно-педагогічна характеристика.

Наступним етапом є реабілітаційний – відбувається складання та впровадження індивідуальної комплексної реабілітаційної програми, що передбачає нейтралізацію негативних факторів впливу на дитину та створення сприятливого соціально-педагогічного середовища, з метою

корекції особистісних процесів розвитку індивіда з урахуванням його потреб та інтересів і гармонізації взаємовідносин з оточуючим середовищем.

У зв'язку з цим з метою досягнення позитивних результатів застосовуються різні методи соціально-педагогічного впливу на особистість або групи дітей. На основі аналізу практичного досвіду соціально-педагогічної роботи реабілітаційних центрів вважаємо, що до них можна віднести:

- інформування (щодо прав та обов'язків; того, які можна отримати послуги; місце знаходження служб, до яких слід звертатись у разі виникнення проблем тощо);

- формування вмінь і навичок безпечної життєдіяльності, що передбачає навчання прийняттю рішень і розподілу проблем, навичкам комунікації та міжособистісного спілкування, подолання негативних емоцій і стресу (методика «Дерево життя»);

- індивідуальні заняття, що сприяють формуванню власної життєвої позиції, визначенню життєвих планів і цілей («Колесо життя», «Техніка шкальних оцінок», «Консультування, орієнтоване на вирішення проблеми»)

- психологічне консультування – адресна допомога дітям у періоди кризових станів, орієнтована на забезпечення розуміння неповнолітнім сутності ситуації, що виникла, для прийняття рішення щодо її подолання (психологічні вправи «Мої життєві цінності», «На кризі», «Карта ресурсів»);

- навчання, що сприяє змінам моделі поведінки дитини (тренінгові заняття на тему: «Репродуктивне здоров'я», «Вагітність і контрацепція», «Небезпека вживання психоактивних речовин», «Секс проти бажання: його наслідки», «Соціальна дорослість», «Навчись казати Ні» тощо);

- організація практичного засвоєння навичок самопомоги: уміння виявляти наполегливість, домовлятися, знаходити друзів, встановлювати контакти, підтримувати відносини, протидіяти негативному тиску, освоювати прийнятні з точки зору соціальних норм способи вираження власних вимог.

На третьому, узагальнюючому, етапі аналізуються результати реалізації комплексної реабілітаційної програми та відбувається збереження результатів корекції поведінки особистості та способу життя. Також здійснюється аналіз застосованих форм і методів роботи.

При цьому враховуємо, як зазначає О. Безпалько, що «програма має складатись з урахуванням вікових та особистісних особливостей дитини та має бути направлена на захист прав дитини, надання соціальної допомоги, психологічну та побутову реабілітацію, організацію медичного обстеження, соціалізацію та інтеграцію дитини в соціум, відновлення та встановлення соціальних зв'язків, подолання деформацій поведінки, формування позитивної установки на навчання та працю, вирішення конфліктів з однолітками та дорослими» [1, 305].

Отже, як зазначають науковці, процес реабілітації буде успішним, якщо дитина розвивається як особистість, володіє позитивною самооцінкою, має

почуття власної гідності. У зв'язку з цим, дітей треба вчити жити у свободі, уміти захищати й обстоювати свої права. Погоджуємося з думкою, що розвиток особистості – головне завдання всієї системи реабілітації, яке ґрунтується на принципі гуманізації, тобто забезпечує максимально сприятливі умови для всебічного розвитку її здібностей, усвідомлення загальнолюдських цінностей, утвердження ідеалів гуманної особистості: щирої, доброзичливої, людяної, милосердної людини [3; 8].

Таким чином, основною метою соціально-педагогічної реабілітації є налагодження взаємовідносин із соціальним оточенням, зміна соціального статусу неповнолітнього, ідентифікація його як активного суб'єкта власної життєдіяльності та формування позитивного ставлення до життя, через активізацію здібностей дитини та спираючись на внутрішні ресурси. Виховання соціальної відповідальності, підвищення соціальної активності як суб'єкта життєдіяльності, розвиток позитивних властивостей, створення умов, за яких дитина повірила б у свої сили, здібності є пріоритетними напрямками соціально-педагогічної реабілітації.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, на основі вище зазначеного, можна зробити висновок, що реабілітаційна діяльність ґрунтується на таких принципах, як: опора на позитивні якості особистості, сприяння самоствердженню та розвитку інтересів, формуванню життєвих прагнень і вищих духовних цінностей дитини. Саме тому, включення дитини в комплексну реабілітаційну програму в центрі реабілітації надасть можливість скорегувати відхилення в розвитку неповнолітнього та його поведінці, включити індивіда у суб'єкт-суб'єктні відносини, налагодити соціальні зв'язки, змінити ситуацію у школі та в сім'ї в позитивний бік. Для більш ефективного вирішення проблеми соціально-педагогічної реабілітації неповнолітніх, які опинились у СЖО, необхідна розробка моделі соціально-психологічної реабілітації дітей в умовах центру реабілітації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи : монографія / О. В. Безпалько. – К. : Наук. світ, 2006. – 363 с.
2. Бех В. П. Соціальна робота і формування громадянського суспільства : монографія / В. П. Бех, М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – 599 с.
3. Гордеева А. В. Реабилитационная педагогика в образовательном процессе / А. В. Гордеева. – М., 2003. – 226 с.
4. Малько А. О. Формування методологічних основ соціальної педагогіки: культурологічний підхід / А. О. Малько // Педагогіка і психологія. – 2002. – № 1–2. – С. 25–33.
5. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.

6. Пліско Є. Ю. Особливості організації соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах реабілітаційного центру / Є. Ю. Пліско // Вісник Глухівського національного педагогічного університету ім. Олександра Довженка. Сер : Педагогічні науки. – Глухів : ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – Вип. 20. – С. 232–236.

7. Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей : Постанова Кабінету міністрів України від 28 січня 2004 р. № 87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/87-2004-%D0%BF>

8. Психолого-педагогічна реабілітація «дітей вулиці» / за ред. І. І. Цушко. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 292 с.

9. Соціальна робота в Україні : навчальний посібник. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Марченко та ін. – К. : ДЦССМ, 2004. – 256 с.

10. Суханова А. Є. Виховання та освіта безпритульних підлітків у процесі соціально-педагогічної реабілітації / А. Є. Суханова // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2013. – Вип. 33 (86). – С. 381–385.

11. Теслюк В. М. Методичні рекомендації з підготовки до семінарських занять із дисципліни «Технології соціально-педагогічної діяльності» для підготовки фахівців напряму 0101 «Педагогічна освіта» зі спеціальності 6.010103 «Соціальна педагогіка» / В. М. Теслюк. – К. : НАККМ, 2010. – 157с.

12. Шевців З. М. Основи соціально-педагогічної діяльності : [навч. посібник] / З. М. Шевців. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 248 с.

РЕЗЮМЕ

Сосюра М. А. Социально-педагогическая реабилитация несовершеннолетних, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах, в условиях центра реабилитации.

В статье рассматриваются понятия «центры реабилитации» и «несовершеннолетние, оказавшиеся в сложных жизненных обстоятельствах». Обосновано и охарактеризовано суть, направления и специфику организации социально-педагогической реабилитации несовершеннолетних в условиях центра реабилитации. В представленной статье раскрыты этапы индивидуальной программы социально-педагогической реабилитации несовершеннолетних, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах. Определены формы и методы работы, которые целесообразно применять в программе социально-педагогической реабилитации с несовершеннолетними в центрах реабилитации.

Ключевые слова: несовершеннолетние; сложные жизненные обстоятельства; центры реабилитации; социально-педагогическая реабилитация; программа социально-педагогической реабилитации.

SUMMARY

Sosura M. Social and educational rehabilitation of juveniles who find themselves in difficult life circumstances, in a rehabilitation center conditions.

The relevance of this article is due to the need to expand the system of institutions of social protection and ensuring by them conditions for free access of juveniles who find themselves in difficult life circumstances (DLC) to obtain high-quality services needed to ensure their full and harmonious development. Modern processes aimed at helping juveniles and protection of their rights contribute to the development and functioning of rehabilitation centers.

The analysis of the research literature made in the article allows the assumption that the problem of social and educational rehabilitation of juveniles who were in the DLC, in a rehabilitation center is not enough covered by researchers.

The article deals with the peculiarities of socio-educational rehabilitation of juveniles who were in the DLC, in a rehabilitation center conditions. It has determined and grounded

the nature, directions and specifics of organization of social and educational rehabilitation of juveniles in the rehabilitation centers conditions. It is determined that in the process of social and educational rehabilitation they must develop and implement a customized program of social and educational rehabilitation of juveniles. Author characterized forms and methods of social and pedagogical impact on the individual or the group of children that are useful in the program of social and educational rehabilitation.

The main purpose of socio-pedagogical rehabilitation is the establishment of relationships with social environment, changing the social status of a juvenile, his identity as an active subject of own life and creating a positive attitude to life, through the activation of the child's abilities, relying on internal resources.

It is established that the inclusion of the child to a comprehensive rehabilitation program will provide an opportunity to correct deviations in the development of the juvenile and his behavior, to enable the individual to subject-subject relationship, to establish social ties, to change the situation at the school and family in a positive way.

The author concluded that for the better solution of the problems of socio-educational rehabilitation of juveniles who find themselves in DLC it is necessary to develop a model for social and psychological rehabilitation of children in rehabilitation center conditions, which in turn will allow organizing this process.

Key words: *juveniles, difficult life circumstances, rehabilitation centers, social-pedagogical rehabilitation, program of social and educational rehabilitation.*